

Koncepce pro období 2011–2015

LING jako moderní lingvistické pracoviště

Mirjam Fried

1. Preambule: vývoj a směřování moderní lingvistiky

V osmdesátých letech minulého století se v důsledku převratných poznatků v psychologickém výzkumu zrodila v obecné lingvistice tzv. druhá kognitivní revoluce, která nastartovala prudký vývoj směrem ke kognitivně orientovanému pohledu na jazyk a postupný odklon od čistě formálních lingvistických teorií předchozích dekád. I jen letmý pohled do obsahu předních zahraničních časopisů, knih od renomovaných nakladatelů, úspěšných grantů či programů jazykovědných konferencí ukazuje několik jasných trendů (teoretických, metodologických a empirických), které budou jen zesilovat a celý obor dále posouvat směrem k intelektuálnímu převratu v podobě nového vědeckého paradigmatu:

- důraz na interdisciplinární pojetí jazykovědného výzkumu
- důraz na důsledně uplatňovaný empirismus, včetně metodologického obohacení o rafinované kvantitativní a experimentální přístupy
- potřeba rozvíjet jazykové teorie, které vycházejí z kognitivní a komunikační podstaty jazyka, a tedy nutnost odpoutat se od strukturalistických a formálních modelů.

Tento vývoj také určuje hlavní kontury moderního jazykového bádání z hlediska disciplín, které nejspíše povedou k novému poznání: kognitivně a diachronně zaměřená typologie a srovnávací lingvistika, diachronní lingvistika včetně diachronní sociolingvistiky, korpusová a komputační lingvistika, kognitivní sémantika, psycholingvistika, neurolingvistika.

Je žádoucí, aby lingvistika na FF UK dokázala nejen udržovat krok s rychlým vývojem v oboru a s výše naznačenými intelektuálními trendy, ale také si postupně vybudovat pověst respektovaného partnera v mezinárodní konkurenci. Předpoklady pro to má: jednak v dlouhé a bohaté tradici ústavu samotného, jednak v potenciálu širokého a kvalitního filologického i lingvistického zázemí, reprezentovaného řadou akademických pracovníků na mnoha dalších katedrách a ústavech FF. Práci v LING je ovšem třeba více a systematicky otevírat podnětům zvenčí (jak v oblasti teoretické a metodologické, tak empirické) a tomu přizpůsobit také náplň výuky a požadavky na studenty. Takový vývoj předpokládá postupné změny na několika úrovních: ve skladbě učebního programu, v distribuci a personálním obsazení specializací, v náplni, kvalitě a směřování vědecko-výzkumné činnosti, jakož i v propojování výzkumné a pedagogické činnosti s jinými ústavu FF i mimofakultními pracovišti. Některé změny je možné realizovat hned, některé představují dlouhodobější plán.

2. Koncepce rozvoje LING

2.1 Příprava studentů, rozvoj pedagogické činnosti

Ze skutečností uvedených v preambuli vyplývá, že současná koncepce ústavu počítá především s následujícími obecnými cíli, jež vymezují **poslání ústavu**, jednak vzhledem k jeho vlastním potřebám, jednak ve vztahu k ostatním souvisejícím oborům na FF UK:

- Připravovat novou generaci obecných lingvistů (na bakalářské, magisterské a doktorské úrovni), kteří se budou patřičně orientovat v nejnovějších výzkumných trendech a budou mít dostatečně široký rozhled po oboru jako celku.
- Nastavit náplň a nároky studia na všech stupních tak, aby byli absolventi dobře připraveni na úspěšné zapojení do mezinárodních výzkumných projektů a na stáže či další studium na prestižních zahraničních univerzitách.

- Poskytovat obecné jazykovědné zázemí (teoretické, metodologické) a průpravu pro studenty filologických oborů (všechny stupně studia) se zaměřením na lingvistiku. Tato služba jiným ústavům je důležitou součástí mezioborové integrace a spolupráce a také nabízí snadnou cestu, jak částečně uvolnit zdroje jednotlivých filologických pracovišť a zbytečně neduplikovat nabídku některých předmětů.
- Udržovat smysluplnou a cílenou pedagogickou spolupráci s fonetikou, filologickými ústavami a výhledově také s dalšími spřízněnými obory (viz 2.4).

K předpokladům úspěšného studia v těchto intencích náleží rovněž požadavek na jazykovou vybavenost studentů, konkrétně dobrá praktická znalost angličtiny. Všichni studenti (včetně bakalářů od 2. ročníku výše) musí být schopni číst s porozuměním anglické odborné texty a absolvovat určitý počet přednášek nebo seminářů vedených v angličtině. Pro doktorandy by dále bylo vhodné zahrnout požadavek aktivní účasti (tj. s referátem) na nějaké zahraniční konferenci, kde je jednacím jazykem angličtina, a napsat aspoň jeden článek určený k publikaci v angličtině (v cizím periodiku nebo kolektivní tematické monografii).

2.1.1 Profil absolventů

Koncepce ústavu počítá s třístupňovým programem studia: bakalářským (dvouoborové), navazujícím magisterským (prozatím dvouoborové) a doktorským.

Bakalářské studium

Příprava bakalářů musí být důsledně motivována cíli, ke kterým mají jeho absolventi ve výsledku směřovat. Některé z těchto cílů jsou pochopitelně vázané na budování lingvistické odbornosti, ale některé dovednosti, které lingvistika systematicky kultivuje, jsou obecně platné a přenosné do mnoha jiných oborů a praktických činností. **Cílem studia** jsou tedy následující dílčí výsledky:

- osvojit si pevné základy oboru a získat všeobecný přehled o jeho šíři;
- získat dovednosti a znalosti potřebné v moderním lingvistickém výzkumu;
- tříbit smysl a cit pro detaily jazykové struktury jako svébytného mentálního chování a naučit se samostatně analyzovat složité jazykové struktury;
- naučit se hledat souvislosti mezi jazykovou strukturou a jinými složkami lidské existence (psychologické, společenské, biologické);
- vypěstovat si schopnost kritického myšlení a tříbit logické uvažování;
- naučit se základům argumentace a uplatňování vědecké metody, s pomocí teorie i empirických důkazů hodnotit alternativní přístupy a analýzy, chápat význam a dopady teoretických předpokladů v argumentaci;
- získat základní zkušenosti s výběrem a používáním adekvátních výzkumných metod;
- kultivovat své vyjadřovací schopnosti, psané i ústní, a efektivnost v komunikaci o poměrně složitých odborných tématech.

Lze očekávat, že dvouoborové studium bude i nadále atraktivní zejména ve spojení s nějakým filologickým oborem; je ovšem stejně možné a žádoucí podporovat vytváření i kombinací jiných, např. s (kognitivní nebo vývojovou) psychologií, sociologií, filozofií aj. (k této otázce viz oddíl 2.4 o výhledech do budoucna). Z absolventů tohoto studia se také budou přirozeně rekrutovat uchazeči o navazující magisterské studium, ale bakalářský program nabízí dobré vyhlídky k uplatnění i pro studenty, kteří směřují spíše k praktickému využití svého tříletého snažení. Ti mohou dnes najít uplatnění v řadě oborů, kde je lingvistické vzdělání přínosem, ne-li přímo požadavkem (např. jako analytici v marketingových firmách, kde se mj. pracuje na vymýšlení nových pojmenování výrobků, ve firmách pracujících na automatizované komunikaci v přirozeném jazyce mezi počítačem a živým mluvčím, ve výzkumu i aplikaci počítačového dekódování přirozeného jazyka, ale třeba také jako jazykoví poradci a experti v soudních případech, při přípravách legislativních materiálů, při řešení problémů v mezikulturní komunikaci aj.), ale i kdekoli jinde, kde je třeba přesné logické analýzy, kvalitní a přesné komunikace, kritické práce s odbornou literaturou atd.

Navazující magisterské studium

Toto čtyřsemestrové studium připraví absolventy pro samostatnou analytickou práci na podstatně pokročilejší úrovni, která je i předpokladem k možnému pokračování ve studiu doktorském. Studenti budou nejen dále rozvíjet svůj obecnělingvistický rozhled, ale především budou vedeni k budování určité specializace – ne příliš úzce vymezené, ale ve smyslu dostatečně vyprofilované oblasti zájmu (např. typologického, diachronního, sociolingvistického, kognitivněpsychologického atd., nebo s důrazem na konkrétní jazyk či jazyky, případně určité hledisko, jako např. morfologie, syntax atd.). Od absolventů magisterského studia se čeká

- solidní znalost oboru, včetně jeho historie;
- přehled o nejdůležitějších lingvistických teoriích, jejich motivačních zdrojích, jakož i jejich přínosech, resp. problémech v jejich explanačním potenciálu;
- schopnost orientovat se v náročné odborné literatuře a také schopnost kritické syntézy v oblasti vlastní specializace;
- schopnost samostatně a bez předchozí přípravy analyzovat jazykový materiál;
- schopnost obhájit konkrétní analýzu a přístup v opozici k alternativním výkladům.

Doktorské studium

LING nabízí standardní kreditový systém, založený na samostatné výzkumné práci, při níž jsou ovšem studenti pravidelnými konzultacemi se školiteli motivováni k náležitě výkonnosti tak, aby dodržovali standardní délku studia. v souladu s celofakultně přijatým templátem pro kreditový studijní plán bude toto studium akcentovat výběrové semináře určené doktorandům a klást důraz na publikační přípravu a na účast na interních ústavních kolokviích (viz oddíl 2.3). Bude podporovat tvořivý a samostatný přístup studentů k výběru disertačních témat v dostatečně širokém tematickém spektru, jež by mělo odrážet odbornou strukturu ústavu. Je také žádoucí co nejvíc využívat zahraničních kontaktů pracovníků ústavu k organizování produktivních zahraničních stáží pro doktorandy (k některým konkrétním možnostem viz též 2.4.3).

2.1.2 Náplň a skladba studia (předpokládá se od akad. roku 2012/2013)

Bakaláři

Penzum **povinných** přednášek a seminářů v novém bakalářském studiu počítá s následujícími předměty, které mají studentům poskytnout prakticky zaměřenou průpravu napříč základními lingvistickými disciplínami a také elementární orientaci v otázkách metodologie:

- *Jazyk a kognice*
- *Úvod do lingvistické analýzy*
- *Základy fonetiky a fonologie*
- *Morfologie*
- *Syntax a sémantika*
- *Jazyky světa*
- *Lexikální sémantika*
- *Historická lingvistika*
- *Pragmatika*
- *Sociolingvistika*
- *Metodologická příprava (včetně základů práce s korpusem)*

- *Základy jednoho neindoevropského jazyka*

Povinně volitelné předměty jsou rozděleny do několika tematicky koherentních okruhů, od obecně lingvistických po specializované a interdisciplinární (kognitivní, sociolingvistický, diachronní, atd.). Od druhého ročníku si z nich bakaláři mohou vybírat podle vlastního zájmu.

Navazující magistři

Magisterské studium je založené převážně na volitelných seminářích na magisterské úrovni, důraz se kade na specializovanější předměty, které představují podstatně rozšířenou a prohloubenou verzi členění ve studiu bakalářském (předměty metodologické, teoretické, interdisciplinární, sociolingvistické, formálně lingvistické atd.). Nově se pro studenty zavádí jednosemestrový magisterský seminář zaměřený na nácvik praktických dovedností nutných k provozování lingvistiky jako profese, ale jsou snadno přenosné i do celé řady neakademických činností:

- nácvik psaní konferenčních abstraktů
- praktická příprava na psaní konferenčních referátů, časopiseckých a jiných publikací, na psaní recenzních posudků
- pravidla pro tvorbu dobré powerpointové prezentace a posteru
- informace o mezinárodních i domácích časopisech, pravidla recenzního řízení (rozdíly u nás a v zahraničí), konvence v korespondenci s redakcí
- příležitost k přípravě na veřejná vystoupení (prezentace „nanečisto“, s komentářem vyučujícího i ostatních studentů)

Doktorandi

Kromě pravidelných konzultací se svými školiteli se od doktorandů čeká, že se budou účastnit interních kolokvií (viz 2.3) a absolvují předepsané penzum výběrových seminářů podle své specializace. Tyto semináře mohou být vybírány z normální, stálé nabídky volitelných kurzů, z příležitostných kurzů od externistů či vhodných seminářů v nabídce jiných ústavů, podle specializace.

2.2 Personální obsazení a specializace

Celková koncepce ústavu směřuje k tomu, aby jeho personální skladba odpovídala novým potřebám oboru. Prozatím je citelně hlavně omezené pokrytí kognitivních a psycholingvistických témat, která dnes tvoří jeden ze základních proudů lingvistického výzkumu a jeho stále výraznější interdisciplinární orientace. Jako první krok v postupné konsolidaci celého programu a jeho obsahové inovaci si LING klade následující dílčí cíle:

- Motivovat pracovníky ústavu k dalšímu sebevzdělávání alespoň na takové úrovni, aby mohli rozšiřovat studentům obzory v oborech úzce spjatých s nejnovějším lingvistickým vývojem.
- Nadále využívat spolupráce s Fonetickým ústavem.
- Chybějící specializace prozatím kompenzovat příležitostnou výpomocí kvalifikovaných externích pracovníků z jiných ústavů, případně krátkodobými i třeba semestrálními návštěvami zahraničních profesorů v rámci meziuniverzitních dohod (k tomuto bodu viz dále oddíl 2.4.3).

2.3 Požadavky na vědecko-výzkumnou činnost

LING se už dosud profiloval jako pracoviště se zaměřením na sociologii jazyka a na typologicky a kulturně orientovaný výzkum včetně terénní práce soustředěné konkrétně na studium romštiny. v této práci ústav pokračuje i nadále, ale zároveň se v nové koncepci počítá s rozšířením výzkumného spektra, přinejmenším proto, aby zejména doktorandi měli dostatečně bohaté a tematicky inspirativní prostředí.

V obecné rovině lze hlavní desiderata této koncepce shrnout následovně:

- zintenzivnit práci na formulování promyšlených výzkumných záměrů a grantových projektů, zejména takových, které směřují také ke spolupráci s jinými fakultními pracovišti, případně i ústavy AV ČR;
- pravidelná aktivní účast všech pracovníků na mezinárodních konferencích v příslušné specializaci;
- kvalitní publikační činnost v oblasti původního výzkumu, která bude i důležitým kritériem při pravidelných evaluacích a obnovování smluv;
- organizování konferencí, workshopů, přednášek a podobných setkání s mezinárodní účastí na domácí půdě;
- zavedení pravidelných interních kolokvií pro vědecko-pedagogické pracovníky a doktorandy; tato instituce má plnit trojí účel: (a) členové ústavu budou dobře informováni o tom, na čem kdo pracuje, co nového objevuje a jak to může obohatit jejich vlastní práci, (b) zejména pro doktorandy je to příležitost představit a v nestresovém prostředí obhajovat vlastní práci, případně hledat inspiraci k řešení problémů ve společné diskusi, a (c) pro všechny je to příležitost kultivovat profesní kolegiální, která je nutná k produktivní týmové práci;

Možnosti produktivní a zajímavé spolupráce v rámci fakulty se nabízejí na několika frontách. Vzájemně užitečné propojení s některými specializacemi takřkajíc zvenku je evidentní např. ve vztahu k bohemistice (na ÚJČTK), anglistice (na ÚAJD), romanistice či srovnávací jazykovědě, jakož i ke komputační lingvistice (ÚTKL). v některých případech jde o promyšlenější využití a další rozvoj kontaktů, které už v nějaké (dosud spíše nahodilé) formě existují (převážně prostřednictvím externí výuky volitelných seminářů), někde jde o dosud nevyužité příležitosti.

2.4 Výhled do dalších let (3–5)

V nejbližší budoucnosti stojí před ústavem jeden hlavní úkol, naznačený v preambuli: má-li se stát respektovaným pracovištěm, které drží krok s vývojem ve světové lingvistice a produkuje absolventy schopné konkurovat kolegům z uznávaných zahraničních univerzit, musí se nejen otevřít novým směrům a rozšířit obzory vlastní pedagogicko-výzkumné orientace, ale také zcela aktivně vytvářet intelektuální prostředí, které bere jako samozřejmost interdisciplinární a empiricky orientované pojetí lingvistického výzkumu.

2.4.1 Rozšiřování a zkvalitňování studijního programu

Nabídka studijních předmětů už od bakalářského stupně se musí postupně rozšiřovat tak, aby se v rámci povinně volitelných seminářů ustálily pravidelně vypisované předměty (s frekvencí, řekněme, vždy jednou za tři až čtyři semestry na každý takový předmět), které povedou k vytvoření dostatečně stabilního, širokého a interdisciplinárně orientovaného studijního programu, který navíc sleduje nosné trendy v oboru: důraz na empirický výzkum, na evolučně pojatou lingvistickou teorii včetně kognitivně orientovaného diachronního a dialektologického výzkumu, na experimentální metody v synchronní i diachronní analýze, na propojení výzkumu jazyka a percepce, na náročné komputační modelování a v dlouhodobějším horizontu i na témata spojující lingvistiku a biologii. Pro ilustraci uveďme několik možností, které tato témata představují (někde bude vhodné koncipovat dané téma na dvou úrovních – úvodní pro bakaláře a pokročilá pro magisterské studium, některá se svou specializací a odbornou náročností i pro bakaláře nehodí vůbec): Jazyk a struktura mysli, Diachronní sociolingvistika, Diachronní korpusová lingvistika, Povaha explanací v jazykové analýze, Experimentální metody v lingvistice, Kognitivní sémantika, Kognitivní textová lingvistika atd.

Nejpraktičtější a nejschůdnější se jeví začít od budování diachronně zaměřeného okruhu (diachronie je tu chápána v širokém smyslu variace, změny a evoluce); pro ten jsou na fakultě už teď předpoklady, využijeme-li různých dílčích specializací zejména na romanistice a anglistice, a bylo by velmi žádoucí kultivovat i spojení s bohemistikou v rozvíjení diachronní sociolingvistiky. Důvodů k tomuto postupu je několik. Česká diachronie, včetně kvalitní historické syntaxe, má bohatou a mezinárodně uznávanou tradici, a byť se v současné době zavedená lingvistická pracoviště v Česku *moderním* diachronním výzkumem systematicky nezabývají (zvláště ne v oblasti gramatiky a už vůbec ne třeba sociolingvistiky), jednotlivé náznaky změn se začínají objevovat: nedávné práce několika studentů jsou kvalitním příslibem, který je žádoucí dál rozvíjet. Diachronní výzkum se dnes těší velké pozornosti (jak ukazuje rozkvět

konferenčních aktivit a publikačních možností na tomto poli, jakož i podnětů k mezinárodní kooperaci, např. v komparativní diachronní sociolingvistice, gramatice, syntaktické dialektologii) a bude mu nepochybně patřit čím dál víc prostoru i v budoucnu, protože změny gramatického systému nabízejí jeden z důležitých klíčů k porozumění toho, jak lidský mozek sbírá, vyhodnocuje, uchovává nebo naopak mění informace. Což je zároveň hlavní otázka, kterou si kladou kognitivní vědci, včetně kognitivních lingvistů.

Propojení s vytvořením solidního kognitivního zázemí je tedy rovněž nasnadě a představuje druhý hlavní úkol pro příštích několik let. v této souvislosti bude žádoucí se postupně zapojit do spolupráce s právě vznikající laboratoří lingvistických a behaviorálních studií LABELS, která spojuje Psychologický ústav AV ČR s FF UK a přes níž by LING získal přístup k expertům na danou oblast v ČR, jakož i možnost zase zpětně poskytovat lingvistickou expertízu výzkumu psychologickému.

2.4.2 Personální rozvoj

Modernizace studijního programu jde ruku v ruce s rozvojem v personálním obsazení, což se dotýká tří skupin: (a) kmenových pedagogicko-výzkumných pracovníků, (b) doktorandů a (c) externích spolupracovníků.

(a) Ve vztahu k pedagogické práci je třeba podporovat a rozvíjet všestrannost ústavních pracovníků tak, aby rozložení pedagogických závazků a zodpovědnosti zejména za bakalářskou výuku bylo rovnoměrné a odpovídalo potřebám studijního programu. Hlavním kritériem pro přijímání nových pracovníků bude kvalitní výzkumný program a pedagogická práce ve specializacích, které jsou úzce spjaté s nejnovějším lingvistickým vývojem a ve shodě se směřováním ústavu naznačeným výše. Je rovněž nasnadě, že všichni akademičtí pracovníci si musí systematicky zvyšovat kvalifikaci podle platných pravidel o akademických hodnostech.

(b) Velmi důležitým úkolem pro příštích 4–5 let je nutnost vychovat dostatek doktorandů schopných učit některé z nově navržených předmětů, ale také vypomoci vedením praktických cvičení k bakalářským přednáškám s velkou návštěvností a/nebo s pracovní náročným nákladem domácích úkolů a testů. Při takto získané nově kvalifikované pracovní síle by následně vznikla možnost nabídnout i obecněji pojatý úvod do jazyka pro nelingvisty a nefilologické obory (zejm. psychologie nebo kulturní antropologie by se nabízely jako potenciální zákazník).

(c) Promyšlená a cílená spolupráce s konkrétními pracovníky na jiných jazykovědně orientovaných pracovištích pro posílení některých specializací, zejména kognitivní a teoretické.

2.4.3 Vědecko-výzkumná a koncepční práce

Nová koncepce ústavu předpokládá, že akademičtí pracovníci nejen budou soustavně rozvíjet vlastní výzkumné projekty, které povedou ke kvalitní publikační činnosti, ale že ve svých projektech také budou vytvářet příležitosti pro zapojování studentů do ústavního výzkumu. Jedním z podstatných zdrojů intelektuální stimulace a nových impulsů může být také mnohem větší využití meziuniverzitních výměnných dohod, jak k výzkumu, tak i k pokrytí některých výběrových předmětů. Velký potenciál je také v podpoře „obecně prospěšných“ vzdělávacích aktivit, ve kterých má už ústav dobře nakročeno: např. Letní škola lingvistiky v Dačicích je velmi úspěšný a populární společný projekt ÚČJTK, LING a Psychologického ústavu AV ČR.